

УДК 347.1

Некіт Катерина Георгіївна,

к.ю.н., доцент кафедри цивільного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

Басай Олег Вікторович,

д.ю.н., доцент,

голова Київського окружного адміністративного суду

МЕТОДОЛОГІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ЗАСАД ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Постановка проблеми. При регулюванні цивільних відносин важливе значення надається засадам цивільного законодавства, тобто, тим вимогам, які висуваються до практичного забезпечення правового становища учасників цивільних відносин. Значення засад цивільного законодавства полягає у тому, що саме вони визначають зміст цивільно-правових норм, галузеві особливості правового регулювання, що сприяє однорідності розуміння сенсу правових норм, їх єдиному правозастосуванню. Дослідження засад цивільного законодавства має важливе значення у контексті визначення напрямків правотворчості національного права України, яке на сьогодні реформується.

Стан дослідження. В останні роки в наукових та навчальних виданнях репрезентовано низку доктрин щодо засад та принципів цивільного права. Дослідженню принципів права присвячували свої праці такі вчені, як І.А. Покровський, Г.Ф. Шершеневич, К.П. Побєдоносцев, Д.Й. Меєр, В.П. Грибанов, С.С. Алексєєв, О.С. Йоффе, О.О. Красавчиков, С.Н.Братусь, А.М. Колодій, О.Г. Комісарова, Н.П. Асланян, Г.В. Свердлик, О.А. Кузнєцова, А.В. Луць, Є.О. Харитонов, Р.Б. Шишка, Н.Ю. Голубєва та ін. Проте у науці цивільного права теорія його принципів висвітлюється неоднозначно, що обумовлює необхідність подальших досліджень у цьому напрямку.

Метою цієї статті є дослідження методологічного значення засад цивільного законодавства, їх співвідношення із принципами цивільного права та проведення їх класифікації.

Виклад основного матеріалу. Останнім часом у юридичній літературі все частіше підіймаються питання співвідношення понять «засади ци-

вільного законодавства» та «принципи цивільного права» [1, с. 18-22; 2, с. 41-46]. Проблема співвідношення цих категорій має не лише теоретичне, але й практичне значення, оскільки від того, у якому ступені те чи інше поняття конкретизує природну сутність права, залежить їхнє застосування у правозастосовчій практиці.

Поняття «принципи цивільного права» і «загальні засади цивільного законодавства» часто вченими ототожнюються без якої-небудь аргументації. Однак змішення категорій «правова ідея» з принципами права і ототожнення усіх принципів права з загальними засадами законодавства недоречне.

Необхідно розмежовувати поняття принципу цивільного права і загальних засад цивільного законодавства. А.С. Гайдук відмічає, що принципи і основні засади законодавства є не паралельно існуючими категоріями, а лише двома сторонами одного явища – правових ідей-принципів, що відрізняються тільки тим, що одні з них отримали вже закріплення в чинному законодавстві, а інші ще ні [3, с. 5].

На думку О.Г. Комісарової, використовуючи термін «основні засади», законодавець мав на увазі основоположні правові ідеї як джерело, фундамент того, з урахуванням чого здійснюється правове регулювання майнових і особистих немайнових відносин. Упроваджуючи засади в матерію права, що об'єктивується, він на вищому рівні нормативного узагальнення (в порівнянні з іншими нормами) сформулював правила про належну і дозволена поведінку. Проте наука цивільного права не сприйняла цей термін в його самостійному значенні, і учені, досліджуючи засадні положення

цивільного законодавства, продовжують іменувати їх правовими принципами. При цьому ніяких спеціальних обмовок не робиться. Поняття «правові принципи» і «основні засади» ототожнюються [4].

Як зазначає Н.П.Асланян, категорію «засади» необхідно розглядати залежно від методологічних орієнтацій і як об'єктивні чинники правотворення, і як керівні ідеї, що знайшли закріплення в позитивному праві, тобто є принципами законодавства [5, с. 6].

Основні засади цивільного законодавства, на думку О.Г. Комісарової, розглядаються як такі, що викристалізувались у процесі законотворчості, нормативно оформлені, основоположні, заголовні ідеї, що носять характер фундаментальних і опорних для всього цивільно-правового регулювання і які несуть в своєму змісті інформацію про способи, властивості і ознаки правового регулювання у сфері майнових і особистих немайнових відносин (рівність учасників відносин, свобода договору, неприпустимість зловживання цивільними правами, безперешкодна реалізація цивільних прав). Вони, за визначенням О.Г. Комісарової, є «правилами застосування всіх інших правил», а тому їм надається значення засадних постулатів для всього процесу цивільно-правового регулювання.

Говорячи про співвідношення основних засад цивільного законодавства з принципами цивільного права, О.Г. Комісарова доходить висновку про те, що основні засади – це різновид нормативних цивільно-правових принципів, що відносяться до числа законодавчих новел. На відміну від інших правових принципів в цій законодавчій конструкції, послідовно матеріалізувались як природно-правові, так і державно-правові засади, об'єднавши три компоненти: заголовні, всеосяжні ідеї про нормальне функціонування майнових відносин в суспільстві; межі застосування і реалізації цивільно-правових норм зовні; самостійна нормативна основа для регулювання конкретних юридичних ситуацій. Звідси за змістом кожна основна засада – це об'єднання трьох взаємопов'язаних функцій, не властивих в сукупності іншим правовим категоріям, у тому числі і субпринципам: правозастосовчої і правореалізаційної; конструктивної; правозаповнючої [4, с. 3].

Отже, «загальні засади цивільного законодавства» за своєю сутністю є конкретизацією принципів права, які, будучи проаналізованими та обробленими законодавцем, знаходять своє закріплення у позитивному праві. Саме такої думки щодо співвідношення понять «засади цивільного законодавства» та «принципи права» додержується більшість дослідників.

Враховуючи, що засади цивільного законодавства є нормативно оформленими принципами цивільного права, тобто принципи, прямо закріплені в законодавстві, ЦК України йменує загальними засадами цивільного законодавства, для визначення системи і критеріїв класифікації засад цивільного законодавства важливе значення має аналіз системи принципів цивільного права у цілому.

Класифікація принципів права може відбуватися за різними ознаками (критеріями) і, певною мірою, має суб'єктивний характер. Підтвердженням цьому є різні точки зору на проблему класифікації принципів. Однак слід мати на увазі, що будь-яка класифікація принципів цивільного права умовна, оскільки вони взаємопов'язані і взаємозумовлені. Водночас проведення класифікації принципів дає можливість визначити роль, місце і значення кожного з них [6, с. 21].

Аналізуючи різноманіття підходів до класифікації принципів права, О.А. Коваль доходить висновку, що, як правило, автори пропонують класифікувати принципи права відповідно до системи права або ж відповідно до сфери дії (сфери суспільних відносин); різниця полягає лише у кількості груп чи видів принципів права, що виділяють дослідники [7, с. 21].

Отже, у загальній теорії права принципи права традиційно диференціюються на загальні, міжгалузеві, галузеві, іноді виділяють також принципи окремих правових інститутів [8, с. 105-106; 9, с. 155-156]. При цьому до загальних принципів права звичайно відносять принципи законності, справедливості, юридичної рівності, соціальної свободи, об'єктивної істини і відповідальності за вину [8, с. 108-109]. У спеціальній літературі з загальної теорії права принципи права також традиційно підрозділяються на соціально-політичні, морально-етичні і власне юридичні [10, с. 44].

М.І. Байтін недолік існуючих підходів до класифікації принципів права бачив у тому, що перелік цих принципів розробляється без обґрунтування їх системи і опори на концептуальну основу їх виділення. У свою чергу, М.І. Байтін пропонує підрозділяти принципи права на морально-етичні і організаційні, виходячи з концепції єдності і взаємопроникнення природного і позитивного права. Морально-етичні принципи утворюють етичну основу права, його духовний фундамент. Ця група принципів безпосередньо впливає на нормативний зміст права. Організаційні принципи тісно взаємозв'язані з першою групою принципів, складають організаційно-процедурну основу права, орієнтовану на забезпечення його ролі як особливого, державного регулятора суспільних відносин,

виконання правом його специфічно юридичних функцій [11, с. 5].

На думку М.І. Байтіна, існує тісний зв'язок між загальними принципами права і його міжгалузевими і галузевими принципами, кожний з яких, володіючи відомою самостійністю, разом з тим є похідним від загальноправових принципів, розвиває і конкретизує їх стосовно двох або декількох галузей права або до якої-небудь однієї з них.

Галузеві і міжгалузеві принципи тісно взаємозв'язані із загальними етичними і організаційними принципами права, збагачують і конкретизують їх зміст. Значення деяких галузевих і міжгалузевих принципів настільки велике, що вони істотно впливають на діюче право в цілому, мають принципове значення для визначення і забезпечення його демократичного характеру, подальшого прогресивного розвитку [11, с. 7-10].

О.Г.Комісарова, досліджуючи принципи цивільного права, розмежовує їх на принципи-норми, закріплені в законі, і принципи-ідеї, що не містяться в нормативних правових актах [4, с. 13]. З урахуванням цього, О.Г. Комісарова виділяє дві групи принципів: нормативні і ненормативні. Нормативні містяться в нормативних правових актах, ненормативні виробляються наукою [4, с. 112-113].

Таку позицію піддає критиці В.В. Єршов, який зазначає, що принципи-норми, нормативні принципи швидше можливо відносити до норм цивільного права, що містяться в нормативних правових актах; принципи – ідеї, ненормативні принципи вельми спірно відносити до різновиду цивільного права. Вказаний автор вважає, що, по-перше, необхідно відмежовувати принципи цивільного права від неправових і інших соціальних явищ, не права. По-друге, виходить з того, що цивільне право може виражатися в різних зовнішніх формах – основоположних принципах цивільного права, нормативних правових актах, що містять норми цивільного права, нормативних правових договорах, що містять норми цивільного права, звичаях цивільного права. Звідси, наприклад, принципи, сформульовані в нормативних правових актах, що містять норми цивільного права, традиційно звані принципами цивільного права, потрібно точніше називати принципами нормативних правових актів, що містять норми цивільного права. При такому підході залежно від форми цивільного права, що містить принципи цивільного права, можливо виділяти: по-перше, основоположні принципи цивільного права, що відображають суть всіх форм цивільного права, по-друге, принципи нормативних правових актів, що містять норми цивільного права, по-третє, принципи нормативних правових договорів, що містять норми цивільного права.

Залежно від сфери правового регулювання В.В. Єршов пропонує виділяти міжгалузеві принципи цивільного права, галузеві принципи цивільного права і принципи окремих інститутів цивільного права. За ієрархією – основоположні принципи цивільного права; принципи, сформульовані в нормативних правових актах, що містять норми цивільного права; принципи, вироблені в нормативних правових договорах, що містять норми цивільного права. За формою зовнішнього виразу – письмові і усні принципи цивільного права [12, с. 13-15].

О.А. Потапова, проводячи класифікацію принципів цивільного права також керується найбільш поширеним підходом до класифікації принципів права, відповідно до якого виділяють загальноправові, міжгалузеві, галузеві принципи та принципи окремих інститутів. До цього переліку О.А. Потапова вважає за можливе додати підгалузеві, а також міжінституційні принципи. В основу такого підходу покладається їх сфера дії [13, с. 83].

До загальногалузевих принципів, що проявляються у цивільному праві, можна віднести:

- 1) принцип демократизму (проявляється, наприклад, у свободі виникнення цивільних правовідносин);
- 2) принцип справедливості (закріплений у положеннях ЦК України про добросовісність, розумність, справедливість);
- 3) принцип рівноправності суб'єктів (пронизує всі норми ЦК України);
- 4) принцип реальності і гарантованості суб'єктивних прав та обов'язків (припускає, що цивільні права та обов'язки існують у нерозривній єдності). Цей принцип проявляється у наданні законодавством суб'єктам цивільного права реальної можливості набувати та відчужувати майно, виконувати роботи, надавати послуги; у нормах інститутів права власності, житлового та зобов'язального права; у гарантованості можливості захисту цивільних прав та інтересів у випадку їх порушення тощо;
- 5) принцип законності (припускає дотримання закону всіма учасниками цивільних відносин при здійсненні прав).

До міжгалузевих принципів цивільного права О.А. Потапова пропонує відносити, наприклад, принцип ініціативи суб'єктів цивільного права і принцип добросовісного виконання прав та обов'язків відповідно до їх призначення.

До підгалузевих принципів цивільного права відносяться принципи:

- 1) права власності (перш за все, недоторканість права власності);
- 2) житлового права (принцип дотримання санітарних, технічних та інших вимог щодо житлового

Некит Катерина Георгиевна, Басай Олег Викторович

МЕТОДОЛОГИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ОСНОВ ГРАЖДАНСКОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА

Статья посвящена исследованию методологического значения основ гражданского законодательства. Определено соотношение принципов гражданского права и основ гражданского законодательства. Проведена классификация основ гражданского законодательства.

Ключевые слова: принципы, основы, гражданское право, значение, классификация.

Nekit Kateryna Heorhiyivna, Basay Oleg Viktorovych

METHODOLOGICAL VALUE OF BASES OF THE CIVIL LEGISLATION

The article is devoted to research of methodological value of bases of the civil legislation. The ratio of the principles of civil law and bases of the civil legislation is defined. Classification of bases of the civil legislation is carried out.

Keywords: principles, bases, civil law, value, classification.